ISSN 0130-528X. Українське літературознавство. 2013. Випуск 77. С. 125–140
Ukrainian Literary Studies. 2013. Issue 77. P. 125–140

ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2-1.09”191”:82.09Т.Шевченко

ХУДОЖНЯ ШЕВЧЕНКІАНА УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ

Ірина ЯРЕМЧУК

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000

Розглянуто діахронний інтертекстуальний вплив постаті Т. Шевченка та його художньої спадщини на літературну творчість українських січових стрільців. Цей вплив простежується на ідейно-тематичному та стилістичному рівнях. Такі інтертекстуальні моменти свідчать про творчу наступність поетів-військовиків у їхній патріотично-мистецькій позиції, про спадкоємність поколінь в українському літературному процесі.

Ключові слова: Т. Шевченко, українські січові стрільці, інтертекстуальність, стилістика, тематика, знак.

Шевченкіана українських січових стрільців, окрім меморіальної критики, документалістики та політичної й педагогічної публіцистики, має вимір і власне художній, де інтертекстуальна взаємодія із безсмертною творчістю Тараса Шевченка відбувається уже у тканині власне художнього тексту. У літературознавстві ця проблема лише починає окреслюватися, є актуальною на рівні і предмета, і об’єкта дослідження.

У художньому осмисленні постаті Т. Шевченка стрілецька художня творчість продовжує ампліфікаційний ряд знаків його глорифікації й беатифікації, презентований у літературно-критичних меморатах, документалістиці, публіцистиці.

Т. Шевченко як художній образ, протообраз, – теж проявлення у стрілецькій художній творчості геніальної сутності Кобзаря, який разом з іншими авторитетами нації різних часів, як І. Франко, козацькі ватажки, стрілецькі провідники та побратими, входить до січового «патерика», січового «іконостасу», скріплюючи духовно націю як найбільшу святиню у протистоянні чужому. Варто звернути увагу і на буття Шевченкового тексту як прототексту в стрілецькій художній тканині. Запозичені у Т. Шевченка образ, фраза, інтонація стають основою для витвору власних індивідуальних явищ або ж підсилюють тему у якості підтексту, розширюючи її семантичні межі.

Аби означити звитяжне стрілецьке «тут і тепер» Юра Шкрумеляк 1916 року, в 102 роковини уродин українського генія звернувся до Т. Шевченка як до провісника тогочасних українських геополітичних змін, і як до рушія змін

© Яремчук Ірина, 2013

національно-ментальних. У наближенні до естетичного переживання концепту пророка стрілецький автор відштовхується від поетичного досвіду І. Франка, його поеми «Мойсей». Є натяки на сюжет, драматургію та риторику Франкового твору. Це хронотоп України, що «мов той Ізраїль, на руїнах в ярмі темноти і неволі» [15, с. 174] перебуває. На фоні межової національної ситуації, катастрофи національного духу і політичної неволі автор мотивує появу Шевченкової правди як божественну волю: «І в хвилі конання і смерти / Явився нам Пророк, мов з неба…»

Пророча іпостась Шевченка в божественному акті оздоровлення нації отримує розвиток до рівня національного месії, українського Мойсея, який «словом рідним», «словом могутнім», «словом святим», «духом пророчим» своїм зцілює. Твір виявляє ґенераційне ставлення до Т. Шевченка як до Батька нації, і самоозначення – як синів, що виконують святий заповіт його: «Всміхнися, праведний Пророче,… / Поглянь на нас, твоїх синів».

Стрілецький поет з допомогою алюзій, натяків на поетичний текст Шевченка через його формули Слова Правди, Волі Святої, кривавих рік, скривдженої матері, України-раю означує програму національного руху в майбутнє.

Месіанство Тарасове оспівує і Микола Матіїв-Мельник. Його історичну «вчасність» митець обумовлює такою історичною ретроспективою, що, водночас, актуалізує і Шевченкову політично-філософську лірику (комедія «Сон», поема «Великих льох») – через ремінісцентне використання образів-історичних постатей, образів-національних топосів і подій, національних екзистенційних станів, що є знаками національної героїки і національного пораженства: Конотоп, Переяслав, руїни Запоріжжя і Гетьманщини, заніміння, темряви, закутості, пустки:

У чаді і в димах заснув Переяслав
І на руїнах ліг, кайданами окутий, –
І заніміло все… Народ в пітьмі стогнав
І мертвими губами допивав цикуту.

Гетьманщину стару вдушили опирі;
Жорстокий цар Петро і *люта* Катерина –
На згарищах страшних полин гіркий поріс,
І враз з Європи карти зникла Україна.

Про конотопський бій давно забув онук,
І вжерся плуг чужий у горде Запорожжя,
Заглухли у степах пісні, мушкетів гук,
Утома кригою лягла на роздоріжжях [6, с. 112].

Епітет «окрадений» пуантує ампліфікаційне нанизування знаків національної кривди і виводить на авансцену поезії Його, національного месію, спасителя:

Аж Він прийшов із надр *окрадених* степів,
В останній час прийшов, у горесну мінуту;
У полум'ях вогню розлив бунтарський гнів,
Вогненне слово кинув між рабів закутих [6, с. 113].

ISSN 0130-528X. Українське літературознавство. 2013. Випуск 77

Епітет узято із Шевченкової палітри – із поезії «Мені однаково…» із циклу «В казематі»:

Та неоднаково мені,
Як Україну злії люде
Присплять лукаві, і в огні
Її, *окраденою*, збудять…
Ох, не однаково мені [14, т. 2, с. 7].

Історіософський оптимізм твору підкреслюють образи української романтичної традиції (козацькі могили, козацькі кістяки), динамізовані тут змістом стрілецької сучасності:

Озвалися з могил козацькі кістяки,
Дідів озвалась кров гаряча з чорнозему,
І знов на Конотоп посунули полки,
І знов під грім гармат воскресли кантилени!.. [6, с. 113]

Окрім спасительства, в образі Тараса Шевченка М. Матіїв-Мельник акцентував також і мучеництво, христологічну формулу невинно убієнного, яка виринає спочатку як підтекст поезії, породжений інтертекстуальною взаємодією із поезією «Мені однаково», де розгорнуто автоозначення Шевченкове як мученика:

І не пом’яне батько з сином,
Не скаже синові: – Молись,
Молися, сину, за Вкраїну
Його замучили колись… [14, т. 2, с. 7]

У стрілецького автора читаємо:

Ти не радій, Москво, що вбив Пророка цар,
Він тільки тлінь убив, загріб серед руїни.
В народі вже повік вітатиме Кобзар,
І з ним увійде в храм Вільної України!.. [6, с. 113]

У ліричній дедикації «Тарасові» М. Матіїв-Мельника на першому плані у поетичному історіософському портреті Т. Шевченка – його бунтарство, несамовита внутрішня екзистенційна сила, що протиставилась вікам української неволі.

О, як же ж глухо і темно всюди
Було на тій окраденій руїні,
Здавалося, що вимерли вже люди,
Що й сонце вже умерло в Україні…

Здавалося, що вітер з Запоріжжя
В пустині тій страшній заснув повіки,
Здавалося, що москаль усе поріже
І лишить лиш на сміх сліпих каліків.

Обдерта з слави шат в пітьмі німіла
У муках матір, на хресті розп'ята,
Хрестом лилась остання кров із тіла,
Під посвист батогів і регіт ката.

І все кругом закам'яніло, вснуло
І провалилось в чорнозем без сили,
Лиш під ворожим клятим караулом
Зітхали у степах старі могили.

І вже орда московська ликувала,
Що там навіки скам'янів бунт степу,
Що чорнозем в залізо закувала –
І в попелі погас вже дух Мазепи!.. [6, с. 113–114]

Нагромадження знаків-алюзій із Шевченкової поетичної історіософії – сну, закам'яніння, сліпоти, руїни, окраденості, мук матері, тьми дали змогу стрілецькому поетові створити максимально напружене історіософське тло, на якому з'явиться головний герой його твору – Бунтар Шевченко, який розриває завісу ночі українського національного духу.

Та ось – бунтар прийшов у ніч тривожну,
Як крик століть із крови й чорнозему,
І в громах пісню бунту переможну
Жбурнув, як люту, местку анатему!.. [6, с. 114]

Експресіоністична метафора його приходу як «крику століть із крови й чорнозему» також споріднює поетичну рецепцію М. Матіїва-Мельника із Маланюковою («вибух крові, що зарокотала» [5, с. 62]).

Апогеєм ліричної присвяти є й остання строфа, яка перекодовує історичний futurum Шевченкового «Заповіту» та послання «І мертвим, і живим» у дійсний доконаний час. Якщо у Т. Шевченка «І потече сторіками / Кров у синє море…» («І мертви і живим…») чи «Як понесе з України В синє море / Кров ворожу» («Як умру, то поховайте…»), то у М. Матіїва-Мельника:

І задудніли знов лани і гори,
І задзвонили панцирі блискучі,
І кров ворожу аж у синє море
Поніс Дніпро веселий і гримучий!.. [6, с. 113–114]

Строфу характеризує і переймання Шевченкового звукопису у фрагментах образної інтертекстуальної взаємодії, а саме «реве ревучий» із «Заповіту» у «веселий і гримучий», що детермінує новий образ семантично.

Варто у стрілецькій художній шевченкіані виокремити і твори, які адаптують постать Т. Шевченка для дитячого сприйняття через образ малого Тараса, української дитини, яка відчуває власне призначення. У поезії М. Матіїва-

ISSN 0130-528X. Українське літературознавство. 2013. Випуск 77

Мельника «До стовпів, що підпирають небо» ідеться про момент національно-екзистенційної ініціації Шевченка-дитини. Текст породжений інтертекстуальною взаємодією із пастораллю Т. Шевченка «Садок вишневий коло хати». Власне стрілецький твір навіть розпочинається аплікацією першого рядка прототвору, що детермінує увесь твір ритмічно, однак не строфічно.

Садок вишневий коло хати…
А там десь потічок журчить,
І груша у саду крислата –
Під грушею хлопчина спить [7].

Однак маємо зовсім іншу картину. Під старою грушею у саду спить хлопчина. Навколо світлий світ, сонячний, полудневий. І сон хлопчика світлий. Сон про український простір, світ, сповнений висоти й енергії життя, про власну долю:

Так гарно на землі, утішно,
Хвилюють на ланах жита –
Крізь сон хлопчині так розкішно
Всміхаєсь мрія золота.

І сниться сонечко, що вгорі
Мов дискос золотий лежить.
І сняться кришталеві двори,
І синя, сталева блакить…

І сняться зорі, як коралі,
І небо, і під ним стовпи
Залізні в серпанковій далі, –

Наявні два дисонансні штрихи, які пуантують ідею незвичайності Тарасика – палаючі степи як проекція майбутнього поетичного візіонерства і біль пробудження:

І, наче кров, горять степи…
Прокинувся хлопчина з болем,
Приліг до нив вечірній дзвін, –
І він помчавсь, як вітер полем
За сонцем ясним навздогін… [7]

Отже, прийом сну, органічний у палітрі самого Т. Шевченка, послужив засобом біографічної психологізації і художньої рецепції мистецького феномену. Тотожну сюжетно-психологічну організацію має і прозовий етюд М. Матіїва-Мельника з такою ж назвою [6, с. 531–533]. Етюд розпочинається аплікацією першого, заголовкового рядка Шевченкового твору «садок вишневий коло хати», стаючи емоційно-настроєвим камертоном експозиції твору: «Садок вишневий коло хати… а там потічок журчить, а над потічком розкішна, кріслата груша. Уся облита сонцем, уся позолочена…» Розгортається широка пейзажна панорама.

Переживання благодаті світу навколо сплячого хлопчика, сповнена багатих і гармонійних звуків, кольорів, емоцій.

Спів пташки будить хлопчину зі щасливого сну. Оповідач називає його – Тарас і фокусує увагу читача на мрії героя побачити край світу. Аби підкреслити незвичайність Шевченка-дитини, його життєвий потенціал автор ввів порівняння із Котигорошком, казковим героєм, відомим усім українським дітям. Цілий день біг малий Тарас за сонцем до краю світу, аж зупинився на вершині могили, за якою простягнувся у далечінь безмежний світ. Автор завершив етюд пуантом, емоційно-сюжетним загостренням, – миттю екзистенційної ініціації героя, актуалізацією його пророцької іпостасі: «А на могилі довго-довго стояв хлопчик – Тарас – і на своєму розпаленому чолі почув дотик Господньої руки» [6, с. 533]. Образ Шевченка-дитини подано як допитливу, наполегливу і відважну.

До речі, в етюді М. Матіїва-Мельника «Мій Великдень в 1920 році» світлі пасторальні настрої «Садка вишневого коло хати» характеризують екстер'єр наддніпрянського села через знаки співу, гомону дівчат, спільної учти родинної пари, благодатної повноти буття: «Село розспівалося. З повідчинених вікон кипіла весела бесіда. На майдані гомоніли дівчата, десь кувала зозуля… От так ішло собі життя! […] Мене взяло село в свої обійми. Я виходив з одної хати, а з другої вже усміхалися до мене очі жінок і чоловіків: – Салдат, ходи до нас! Ти голодний!... І я знав, що тут не було брехні, я знав, о кличе мене хтось рідний…» [6, с. 530]. Хоч сюжетні колізії твору загалом далекі від ідилічних.

На канві Шевченкового твору «Мені тринадцятий минало» поет Олесь Бабій вишив портрет Шевченка-дитини, розпочинаючи, як і М. Матіїв-Мельник, із аплікації перших двох рядків прототвору, змінивши лише спосіб викладу з першої особи на третю:

Йому тринадцятий минав,
Він пас ягнята за селом… [2]

У конструюванні образу майбутнього національного співця, пророка і месії, найкращого сина України поет відштовхується від портретної психологізованої деталі дитячого чистого серця, що стане джерелом долі генія. Отже, у поетичному творі митець постає і національним виховним ідеалом.

У прозовому етюді «В обличчі смерті», що його написав М. Матіїв-Мельник 1934 року, при змалюванні психологічного профілю співкамерника Василя Стеценка, козака з Полтавщини, автор використовує постать Шевченка як засіб і психологізації персонажа і як знак його національного самоозначення: «Це був прекрасний расовий тип українця та при цьому був він дуже очитаний і розумний. […] Яке було моє здивування, коли він став деклямувати чудовим акцентом Шевченкового "Іржавця". І ще нині гомонять у душі виголошувані з притиском останні стрічки поеми: «Вернулися Запорожці, / Принесли з собою В Гетьманщину той чудовий / Образ Пресвятої, / Поставили в Іржавиці / В мурованім храмі. / Оттам вона й досі плаче / Та за козаками». Так читав Шевченка простий народ, що вчився напам'ять» [6, с. 521]. Пряма цитата уривка Шевченкової поеми акумулює історіософський пафос епізоду. Адже поема

ISSN 0130-528X. Українське літературознавство. 2013. Випуск 77

змістово пов'язана із антиукраїнською політикою Петра Першого, зокрема зі зруйнуванням Запорізької Січі. І герой етюду В. Стеценко, і автор-оповідач не покинули наміру «визволяти Україну з московських лабет» [6, с. 521].

Виняткове місце займає творча постать Т. Шевченка й у творчому бутті Василя Вишиваного, і у його українському національному становленні, і у поетичному. Нащадок династії Габсбургів, ерцгерцог Вільгельм Габсбург-Лотрінген, активно проявив себе в українському стрілецькому національно-визвольному русі 1917–1922 років, ставши «проявом надзвичайної ідеалістичної постави і самозречення заради високої духовної мети – визволення України» [10, с. 5].

У «Автобіографії» він зазначив, що взимку 1915 року навчився читати по українськи: «Вчив мене жовнір з моєї сотні Примак з Тернопільщини – на національних піснях. Перша моя книжка в українській мові, яку я прочитав з допомогою Примака, була мала Історія України Грушевського. Крім того, читав я багато Франка, його поезії зробили на мене велике враження, особливо вірш "Каменярі". Дальше сподобався мені Федькович і мініатюри Стефаника ("Синя книжечка"). "Кам'яна душа" Хоткевича мала для мене спеціальне значення, бо я дуже люблю гуцульські гори. Чудесна коміка є в "Забобоні" Мартовича. Розуміється, Шевченка читав я з запалом, а також всю стрілецьку літературу» [10, с. 131]. У листуванні Василя Вишиваного можемо знайти приклади сприйняття постаті Т. Шевченка як знака української національної спільноти, її вождя, пророка, оберега. Саме цим можемо пояснити асоційованість імення Шевченкового із національним гімном "Ще не вмерла Україна" як імення автора. В епістолярії неодноразово автор наголошує на цій своїй описці, наприклад: «Постійно думаю про мою країну та про мій народ, їх я завжди маю у своєму серці, і ніколи не забуваю Тарасові слова "Ще не вмерла Україна". Із цими словами залишаюсь завжди ваш щирий, старий, справжній "український" вірний та вдячний…» [10, с. 162]. Або ще: «У мене постійно перед очима слова: "Ще не вмерла Україна", і ці Тарасові слова скоро справдяться» [10, с. 163]; «Отже, Ви бачите, я працюю скрізь, де можу для моїх любих та хоробрих українців!. Я скажу також, що існують чотири слова, які повинні постійно стояти у нас перед очима: "Ще не вмерла Україна та ніколи не вмре!" Тарас Шевченко це знав і передбачав вже тоді, яке буде українське майбутнє […]. Ви ж не думаєте, що все це я роблю лише з особистих причин – ні – звичайно ні, а лише заради нашої України, отже залишається тоді – "зараз або ніколи!" Я почуваю себе дуже добре, здоровий і далі працюю на благо України і народу, яких дуже люблю» [10, с. 195].

У власному баченні стрілецького руху, його духовної національної природи В. Вишиваний відштовхується від Шевченкового – це і «мертві, і живі, і ненароженні» – адже алюзійно, тобто як натяк у його спогадах наявна назва-формула із Послання Т. Шевченка «І мертвим, і живим»: «Ми – УСС – ніколи не дамо сплямити наших традицій, нашої чести. Ми докажемо ділами, що ми вірні сини українського народу. Найкращі наші брати погинули в тяжких боях проти наших проклятих ворогів (катів), а їх могили показують кривавий шлях, яким ми ішли. Дух стрілецтва з'єднує і мертвих і живих в одну сім'ю. Ще прийде пора, коли стрілецтво покаже свою могутню силу. І я звертаюся до всіх УСС-ів із

закликом: «Борімося, поки наш ідеал не буде здійснений» [10, с. 148]. Бачимо, що для В. Вишиваного Т. Шевченко є прикладом героїчної віри у свою країну, її національного пророка.

Те, що Т. Шевченко залишив текстуальний слід у свідомості В. Вишиваного, свідчить не лише листування, чи мемуарні записи, а також і поезія, яку той писав упродовж визвольних років, друкував в українській військовій та щоденній пресі, а згодом видав окремою збіркою у Відні 1921 року під назвою «Минають дні». Із творчістю Т. Шевченка об'єднує її мотив проминання, який реалізується різноманітно. Зокрема і як зміна дня і ночі, що її шевченкознавці вбачають у таких Тарасових творах як «І мертвим і живим», «І день іде, і ніч іде» [13, т. ІІ, с. 194].

Окрім назви збірки «Минають дні», також програмний її твір акцентує на темі невідворотного драматичного руху буття, що у свідомості ліричного «я» пов'язане як із особистісними психологічними перипетіями, так і з національно-світовими:

Минають дні розкішного кохання,
Минають дні журби,
Минають дні великого страждання,
Важкої боротьби.

Одна по них у нас луна остане
Із тих минулих днів,
Що в серце наше мов весна загляне,
Мов привид майських днів [10, с. 305].

Бачимо, що одночасним фокусуванням авторської поетичної свідомості на диханні світу і на власному В. Вишиваний споріднюється із Шевченковою:

І смеркає, і світає,
День Божий минає
І знову люд потомлений
І все спочиває.
Тільки я, мов окаянний
І день і ніч плачу… [14, т. 1, с. 250]

Спорідненість із Т. Шевченком виростає із поетичної синонімізації екзистенційної радості, щастя із весняною порою, літом, а страждання, смутку, душевного зів'ядання, відповідно, із осінню, як у поетичному творі Т. Шевченка «Минають дні, минають ночі»:

Минають дні, минають ночі,
Минає літо, шелестить
Пожовкле листя, гаснуть очі,
Заснули думи, серце спить,
І все заснуло, і не знаю,
Чи я живу, чи доживаю,
Чи так по світу волочусь… [14, т. 1, с. 265]

ISSN 0130-528X. Українське літературознавство. 2013. Випуск 77

Мотив проминання, невідворотних змін розгортається у збірці В. Вишиваного через відповідні поетичні пейзажні етюди – згасання природи, її осіннього вмирання («Осінній вітер» [10, с. 308]). Також зміна екстер'єру провокує ліричного героя на інтровертний самоаналіз: «Дні насолоди минають, / Минають і мрії твої» [10, с. 350], як у поезії «Рання хвиля», чи у поезії «Осінь в горах»:

І сум холодний з хмар на гори кане
А син Карпат склонився і ридає…
Бо жаль йому, що вся краса зів'яне,
Що все, чим жив, минається, вмирає [10, с. 310].

Хоча у випадку В. Вишиваного не можна відкидати і творчого його переживання і засвоєння у збірці поетичного досвіду Івана Франка, зокрема його збірок «Із днів журби», «Зів'ялого листя», оскільки останні також присутні інтертекстуально – через аплікації та алюзії.

Мотив змін, проминання у регістрі внутрішньо-особистісних переживань у поезії В. Вишиваного переходить на рівень актуалізації власної самотності, відокремленості, сирітства. Його ліричний герой оглядає самоту і пустку власного серця, голубить думи свої, як у поезії «Потіха нещасного»: «І туга у серці ридає; / Не раз ти почуєш її… / самітним в чужині блукаю / І думи голублю свої» [10, с. 318]. Отже, наближення у такій власній самопрезентації до ліричного героя Шевченкової поезії – самотнього сиротини співця, який розмовляє зі світом «думами моїми». В іншій поезії В. Вишиваного «Мої гадки блукають стежками давніх літ / Із тугою збирають / Любови зв'ялий квіт» [10, с. 316].

Відірваний від батьківщини ліричний герой В. Вишиваного, як і Т. Шевченка, здатний наділити власні ментальні утворення силою світової енергетичної комунікації:

О хмари, що в сторони рідні ідете,
Гуцулів від мене вітайте –
О птиці, що в гори на південь пливете
З вітанням од їх повертайте.

В неволі самотній я тужу й сумую,
Далеко народ мій і гори –
І, здатний на ласку судьби, тут нудьгую,
Мій Боже, дай знести це горе.

Я сильно надіюсь, що прийде хвилина,
Весь світ запалає огнями –
І воля народів, щаслива година
Братерство воскресне між нами [10, с. 311].

Варто зауважити, що коло мотивів сирітства, самотності, недолі, проминання буття у поезіях В. Вишиваного, їхнє лірично-філософське елегійне розгортан-

ня в екзистенційному портреті ліричного «я» актуалізують таким способом жанр думки, що його вдосконалив власною творчістю Т. Шевченко.

Муза Т. Шевченка підкріплює у В. Вишиваного романтичну концепцію поета-співця, загалом мотив «ars poetica». У цьому стрілецький автор не самотній. Також подібну поетичну поставу підтверджує поема Михайла Кураха «Поет і Бог», де ліричний герой заблуканим сиротою у пустелі світу комунікує і з божественною еманацією, і зі своїм народом.

Заміню тони у півтони,
Возвеличу кожний Твій чин.
На світі людей мільйони,
А я між ними все один…

А я між ними сиротою
А я між ними аргонавт.
Не полонить мене собою
Ні їхня радість, ні їх гвалт [9, с. 260–262].

Так само і у поезії Петра Мерзера, що вміщена у його сатиричному циклі «З пісень бляшаного лицаря», у якій ліричний герой відчужується від минулого, аби побачити вічне. Ця постава контрастує із сатиричним образом військової буденності.

Сиджу я в приюті та й марю тихенько
Коли ти воскреснеш Україно-ненька,
Бо я все думками понад фронт літаю
Й твої побіди що-день виглядаю.

На той день готові в мене ріжні речі,
Крейдові малюнки на біленькій печі,
Розвідка про кухню, трен, житє і штуку
А усно «від стрічки» – людям на науку
Як у світі жити [8].

Жанр думки практикує і Василь Атаманюк. В однойменній поезії «Думка» передано широку гаму екзистенційних переживань героя-вояка у зверненні до матері: туги від вічної розлуки, повідомлення про власну загибель. Ритмічно, образно твір, щоправда, більше наближений до загальної літературної традиції, як у цьому фрагменті: «летить вітер понад полем, / Бадиллячко ломить, / Лежить жовнір під вербою, / Голівоньку клонить» [1]. Хоча є від Шевченка окреслення соціальної і філософської ситуації ліричного героя, який заїхав за червоні ріки і вже ніколи не верне: «несе річка кров червону / Та листє зів'яле / Оттам, мамо, життє моє / Й щастячко бувале». Отже, маємо і окреслення конкретної ситуації війни, катастрофи загальної і індивідуальної. Останні дві строфи думки містять натяк на образ співця шевченкового типу, до якого прилітає думка-згадка про «життя прожите», «недолю» та шевченкове інтонування: «Сонце з мряки виринає

ISSN 0130-528X. Українське літературознавство. 2013. Випуск 77

/гарне, сумовите, / Думка-згадка прилітає / Про життя прожите. // таке гарне і надійне, / А таке коротке / Доле, доле, чом отрійне / Все, що нам солодке!..» [1].

Організують стрілецький поетичний текст ритмічні запозичення із поезії Т. Шевченка. Наприклад, ритм Шевченкового «Заповіту», «Великого льоху» є тією канвою, що «тримає» зміст поезії про виступ стрілецьких новобранців у похід невідомого автора: «У неділю, рано-вранці / Як гармати грали, / січової новобранці / В похід виступали. // В чистім полі, на роздоллі / Бенкет відправляли, / За день Справи, за день Волі / голови складали» [11].

Згодом ритм Шевченкового «Заповіту» викличе до життя у стрілецькому творі і змістові Шевченкові формули через аплікацію назви твору, а також парафраз-алюзію на фінальні рядки поеми «Великий льох» «І розвіє тьму неволі, / світ правди засвітить…» [14, т. 1, с. 233]:

Виповняли Тарасові
Слова *Заповіту* –
Голосили в ділі й в слові
Правду всьому світу.

Розбивали тьму неволі,
Сонце вижидали
А попи їх рано-вранці
Стиха поховали [11].

У поезії Віри Лебедової «Поставали козаченьки» організуючим змістовим і формальним чинником виступає поезія Т. Шевченка «Думи мої, думи мої»:

Поставали козаченьки
Довгими рядами,
Загриміли сурми, руби
На бій з ворогами [9, с. 278].

Прототекст Т. Шевченка проявляється ритмічно і образно – козаченьки, як Тарасові думи, поставали рядами, але не сумними, а переможно довгими, численними.

Окремі стрілецькі твори представляють свідомий намір інтертекстуального зв'язку із поезію Т. Шевченка, свідоме ставлення до його творчості як побуджувального мистецького чинника. У творчому активі Остапа Шандури цикл «На маргінесі «Кобзаря» представляє три варіації на тему вибраних цитат із Шевченкової поезії. Генетичний контекст циклу формують поема «Княжна», поезія «І небо невмите, і заспані хвилі…» та «Заступила чорна хмара та білую хмару». Першу поезію циклу відкриває рядок-цитата із Шевченкової поеми «Княжна», який вмонтований у текст як перший рядок. Він детермінує твір насамперед ритмічно. Це «Село, і серце одпочине». Відомо, що цей рядок є ключем до Шевченкової візії ідеального українського дому, сповнену пасторальних, благодатних інтонацій:

ISSN 0130-528X. Українське літературознавство. 2013. Випуск 77

Село! І серце одпочине:
Село на нашій Україні –
Неначе писанка, село.
Зеленим гаєм поросло.
Цвітуть сади, біліють хати,
А на горі стоять палати,
Неначе диво. А кругом
Широколистії тополі,
А там і ліс, і ліс, і поле,
І сині гори за Дніпром.
Сам бог витає над селом [14, т. 2, с. 17].

Зміст власного твору О. Шандура розгортає антитетично до аплікативного рядка, розпочинаючи із заперечного речення-вигуку:

…
Ні! Буря знялася над ним,
Гуде, грохоче, стогнуть люди,
Б'ють в небо луни, плач і дим.

Валять ся в низ церковні вежі
«Гурра» – верхи ясенів гне,
Селом у супроводі стежі
Піп на захід йде… [12, с. 231].

Це зупинена мить національного катастрофізму станом на третій рік Першої світової війни. Замість благодатного сонячного полудня в українському селі, українському просторі – буря, людський стогін. Не бог витає над ним, а переможні вигуки російського війська, падають церковні вежі, гнуться дерева, руйнується вертикаль українського світосприйняття – зв'язку божественного і людського, відбувається підміна релігійної практики. Поява у фіналі твору попа, що у супроводі «стежі», тобто розвідки, іде селом на захід – як наголос на ворожому духовному, а не лише на мілітарному, російському імперіальному вторгненні, наголос на кінцесвітньому. З допомогою інтертекстуального зв'язку із прототвором та прийому антитези створено образ-візію української сучасності на порозі кінцесвітньої руїни.

Друга поезія циклу О. Шандури ідейно-естетично виростає із поезії Т. Шевченка «І небо невмите, і заспані хвилі». Шевченків твір-імпресія періоду Аральської експедиції розгортає тему «незамкнутої тюрми» [13, т. І, с. 246], вражає, за визначенням шевченкознавців, специфікою «опобутовленого» пейзажу, який розкривають епітети «"невмите" небо», «"заспані" хвилі», «п'яний» очерет, «нікчемне» море [13, т. І, с. 246]:

І небо невмите, і заспані хвилі:
І понад берегом геть-геть,
Неначе п'яний, очерет
Без вітру гнеться. Боже милий!
Чи довго буде ще мені

ISSN 0130-528X. Українське літературознавство. 2013. Випуск 77

В оцій незамкнутій тюрмі,
Понад оцим нікчемним морем
Нудити світом? Не говорить,
Мовчить і гнеться, мов жива,
В степу пожовклая трава;
Не хоче правдоньки сказать,
А більше ні в кого спитать [14, т. 2, с. 109].

У власному творі О. Шандура прислухається до настроєвого і поетикального камертону поезії Т. Шевченка. Осінь світу, в'янення, смуток, мовчання – ті Шевченкові координати, які творять світ поезії стрілецького автора, є тим тлом, на якому розгортається екзистенційна національна драма. У представника стрілецького покоління осінній пейзаж, тільки не морський, а селянський, також деестетизований епітетом «полугнилі». Також центральною темою твору є «незамкнута тюрма», але не індивідуальна ізоляція та депресія, а загальна, точніше полон, роззброєння військового легіону на його власній території та його рух у Сибір на заслання:

І небо невмите, і заспані хвилі…
І осінній смуток окутав село,
І верби сумують сухі полугнилі,
І листям цвинтарні стежки замело.

Ведуть військо без збруї, без слави,
Голодні, змарнілі шляхом мовчки йдуть:
Село давить сльози, гей сльози керваві,
Що […] жовнярів в Сибір ведуть [12, с. 231].

Стан історичної невідомості на тлі розшарпаної української території у боях між різними державами у третій поезії циклу підкреслює інтертекстуальна взаємодія із історичною поемою Т. Шевченка «Заступила чорна хмара та білую хмару», у якій домінує ідея об'єднання українських земель під однією гетьманською булавою. І хоч у О. Шандури «за побитим царським військом /гонили мадяри», села тремтять у німому нервовому очікуванні наступних геополітичних зрушень. Отже, у власному циклі О. Шандура акумулював власне історіософське переживання українського національного «тут і тепер» у трьох поезіях, трьох тактах – «кінцесвітнє», «полон, вигнання», «невідомість». Прикметно, що Т. Шевченко як поетична і духовна традиція не лише інспірував естетичний рух стрілецького митця, але і скріпив його у вірі у національне майбутнє у конкретній ситуації війни, ставши точкою опори для власних візій.

У період міжвоєння Шевченків поетичний досвід придався українському стрілецтву у творенні сатиричного пресового дискурсу – віршового, публіцистичного та графічного. Наприклад, у гумористично-сатиричному часописі «Будяк», що його видавали січові стрільці, можна віднайти кілька яскравих прикладів.

Ще одна сторінка стрілецької шевченкіани – образотворча. Феномен Т. Шевченка стає предметом живописних та графічних медитацій Осипа

ISSN 0130-528X. Українське літературознавство. 2013. Випуск 77

Куриласа, Лева Ґеца. Зокрема, у творчості Осипа Курилася виокремлюють олійний портрет Т. Шевченка «Дивлюся, аж світає…», закінчений 15 липня 1918 року, який кваліфікують як «програмний твір» [4, с. 51] митця, «символічний за своїм звучанням» [4, с. 18]. У першій редакції це було «поясне» зображення «на тлі стрілецького війська» [4, с. 18]. Дослідники відзначають новаторство в інтерпретації постаті Т. Шевченка, який представлений традиційно – старшого віку, у смушевій шапці та пальті зі смушевим коміром, – однак «Кобзаря зображено усміхненим, із піднесеним настроєм, що зовсім відрізнялося від традиційних портретів Шевченка з суворим поглядом чи в задумі. Поет, який свого часу пророчо закликав: "Вставайте, кайдани порвіте…" тепер, приклавши руку до чола, з надією дивиться в далечінь. Ця надія уособила віру українства у те, що нарешті настав час вибороти свободу. У воєнні роки твір, репродукований у пресі й поштівках, вселяв оптимізм, був своєрідним плакатом-закликом для молодих бійців. На жаль, 1940 року О. Курилас був змушений замалювати зображення стрільців, заповнивши ці місця енергійними хвилястими мазками, ніби заховавши постаті вершників у хмарах куряви. Таким цей твір ми бачимо сьогодні» – зазначає Ольга Кіс-Федорук [4, с. 18].

Справді, у легких імпресійних хвилях рожевих, бузкових, білих, сіруватозеленавих мазків фону можна вловити обриси людських фігур – наприклад, голови у мазепинці.

Які події постають перед просвітленим зором Т. Шевченка, мудрого старця, який добрий і все знає, на портреті О. Куриласа? Чим зумовлено історичний оптимізм твору? Датування скеровує нас до 1918 року, передчуття державності ЗУНР, що здійсниться у листопаді 1918 року. Отже, поет постає як пророк, за яким ідуть його діти, його народ.

В інтертекстуальному зв'язку із Шевченковою поезією перебуває графіка Лева Ґеца, зокрема робота «Тяжкі думи» (2 листопада 1919 року; папір, акварель, кольорові олівці) з альбому «Домб'є». Домб'є – назва краківського передмістя, де у 1919 році функціонував польський концентраційний табір для українських військовополонених, у якому від голоду, епідемій і катувань загинуло майже 6 тисяч українців [3, с. 218]. У цьому таборі довелося пробути і Левові Ґецові. Скоро роздивившись у домб'євському житті, він постановив «занотувати усе те, що у грудях не одного щеміло під ту тяжку хвилю в неволі» [4, с. 20].

Першоінтепретація твору містить такі судження: «створюючи малюнки для пропам'ятного альбому "Домб'є", він не раз вдавався до символістичних композицій, образної алегорії… […] у рисунку […] на тлі великих ґрат силуетно зображені постаті трьох чоловіків, закутаних в білі одежі, що, скоцюрбившись, сидять у глибокій задумі, немов ченці чи якісь примари. Утім, за рисами обличчя, видається, можна впізнати конкретних осіб» [4, с. 20].

Зазначимо, що назва рисунка, розгортання теми апелює до Шевченкового поетичного твору «Думи мої, думи мої»:

Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами
Нащо стали на папері

Сумними рядами? [14, т. 1, с. 57]

Центральний чоловічий силует фокусує увагу на ідеї важких розпачливих дум, адже чоловік тонкими висохлими долонями підпирає голову, впираючись гострими ліктями у коліна. Дві фігури з обох боків теж наділені семантикою задуми. Тлом трійці є ґрати, у клітинах яких також уміщено смутні, усамітнені у власному стані екзистенційного пригнічення анонімні біляво-розмиті силуети – «сумними рядами», актуалізуючи опосередковано збірний образ козацьких душ із шевченківської поезії.

Отже, і впродовж визвольних 1914–1921 років, і у період міжвоєння, еміграції, Шевченків поетичний досвід живив художню творчість українських січових стрільців, інспіруючи ідейно, естетично. У стрілецькій художній шевченкіані творчість Т. Шевченка як інтертекст наявна у поезії, малій прозі, живописі та графіці, а сама постать перетворилась на ідеал мистецької та національно-громадянської постави, також виховний ідеал.

Список використаної літератури

1. *Атаманюк В.* Думка / В. Атаманюк // Шляхи: орган українського студентства / редактор-видавець Федь Федорців. – Львів, 1916. – Сшитки за падолист і грудень. – С. 738.
2. *Бабій О.* Тарас Шевченко / О. Бабій // Світ дитини: ілюстрований часопис для українських дітей і молодіжи. – Львів, 1922. – Р. ІІІ. – Ч. 5 (1 марта). – С. 6.
3. Довідник з історії України / за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – 2-ге вид., доопр. і доповн. – К. : Ґенеза, 2001. – 1136 с.
4. *Кіс-Федорук О.* «Бо пора ся великая єсть!»: передмова / О. Кіс-Федорук // Українські Січові Стрільці у боях та міжчассі. Мистецька спадщина. – Львівський Національний музей у Львові імені А. Шептицького, Інститут колекціонерства українських мистецьких пам'яток. – К. : Поліграфічна фірма «Оранта», 2007. – С. 5–23.
5. *Маланюк Е.* Поезії / Е. Маланюк. – К. : Український письменник, 1992. – 318 с.
6. *Матіїв-Мельник М.* Твори / М. Матіїв-Мельник; ред. і вступ. ст. Миколи Ільницького, упоряд. і примітки В. Курищука. – Львів [У надзаг. : Наукове товариство імені Шевченка у Львові], 1995. – 642 с.
7. *Матіїв-Мельник М.* До стовпів, що підпирають небо [поезія] / М. Матіїв-Мельник // В скарбоні серця. Вибрані твори для дітей і юнацтва / упорядник Василь Курищук. – Львів, 1992. – С. 35.
8. *Мерзер П.* З пісень бляшаного лицаря / П. Мерзер // Українське слово: політична, економічно-суспільна й літературна газета. – Львів, 1916. – Р. ІІ. – 24 черв. – С. 2.
9. Стрілецька Голгофа: Спроба антології / упоряд., автор вступної статті і приміток Т. Ю. Салига. – Львів : Каменяр, 1992. – 399 с.
10. *Терещенко О.* Український патріот із династії Габсбургів : науково-документальне видання / О. Терещенко, Т. Остапенко – К. : Темпора, 2011. – 408 с.
11. *Трух Гриць* У.С.С. святочна симфонія / Гриць Трух // Українське слово: політична, економічно-суспільна й літературна газета. – Львів, 1916. – Р. ІІ. – Ч. 103 (274). – 22 цвітня. – С. 3.

12. *Шандура О.* На маргінесі «Кобзаря» / О. Шандура // Шляхи: орган українського студентства / редактор-видавець Федь Федорців. – Львів, 1916. – перший, другий сшиток за март.
13. Шевченківський словник : у 2-х т. – К. : ГР УРЕ, 1978.
14. *Шевченко Т.* Повне зібрання творів : у 12-ти т. / Т. Шевченко – К. : Наукова думка, 1990–1991.
15. *Шкрумеляк Юра.* Пророк (В 102 роковини уродин українського генія) [поезія] / Юра Шкрумеляк // Вістник Союза визволення України. – Відень, 1916. – Р. ІІІ. – Ч. 21–22 (81–82), 12 марта.

Стаття надійшла до редакції 04.04.2013
Прийнята до друку 25.04.2013

TARAS SHEVCHENKO'S BELLES-LETTRES HERITAGE AND USS FIGHTERS

Iryna Yaremchuk

Ivan Franko National University of Lviv,
Universitets'ka str., 1/309, Lviv, Ukraina, 79000

This article deals with diachronic intertextual influence of creative figure of T. Shevchenko and his belles-lettres heritage on literary work of the USS fighters. This influence is traced on the ideological-topical and stylistic levels. Such intertextual points testify to the artistic succession of military poets in their patriotic art position, on succession of generations in the Ukrainian literary process.

Key words: T. Shevchenko, USS fighters, intertextuality, stylistics, topicality, lable.

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ШЕВЧЕНКИАНА УКРАИНСКИХ СЕЧЕВЫХ СТРЕЛЬЦОВ

Ирина Яремчук

Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул.Университетская,1, Львов, Украина, 79000

Рассмотрено диахронное интертекстуальное влияние личности Т. Шевченко и его художественного наследия на литературное творчество украинских сечевых стрельцов. Это влияние прослеживается на идейно-тематическом и стилистическом уровнях. Такие интертексту-альные моменты свидетельствуют о творческой преемственности поэтов-боевиков в их патриотическо-творческой позиции, о преемст-венности поколений в украинском литературном процессе.

Ключевые слова: Т. Шевченко, воины УСС, интертекстуальность, стилистика, тематика, знак.

ISSN 0130-528X. Українське літературознавство. 2013. Випуск 77

© Яремчук Ірина, 2013